

Joanna Dziezic

Zakład Białorusistyki i Literatur Wschodniosłowiańskich

Uniwersytet w Białymstoku

ORCID: 0000-0002-4354-5882

POLSKA I BUŁGARIA W POEZJI ALEKSEGO CHOMIAKOWA

Temat świata słowiańskiego w spuściźnie filozoficznej i literackiej Aleksego Chomiakowa (1804–1860), rosyjskiego filozofa, poety i jednego z czołowych przywódców słowianofilów moskiewskich, zajmował miejsce wiodące. Swoje poglądy w tej kwestii twórca zawarł w szeregu prac naukowych i teologicznych, takich jak *O starym i nowym* (*О старом и новом*, 1839), *O współczesnych zjawiskach w dziedzinie filozofii* (*О современных явлениях в области философии*, 1859), *Kościół jest jeden...* (*Церковь одна*, 1864), *Zapiski o historii powszechnej* (*Semiramida*) [*Записки о всемирной истории* (*Семирамида*), 1838–1852], a także w publicystyce, korespondencji, utworach poetyckich i dramatach (*Jermak* (*Ермак*, 1825), *Dymitr Samozwaniec* (*Дмитрий Самозванец*, 1833)). Autor opisywał w nich byt narodu rosyjskiego i jego dzieje, wskazywał miejsce słowiańszczyzny i Rosji w procesie historii, łącząc te zagadnienia z kwestią prawosławia i jego roli w moralnym odrodzeniu Europy¹.

W niniejszym artykule chcę skupić się na omówieniu motywów Polski i Bułgarii w liryce Aleksego Chomiakowa i przeanalizować specyfikę poetyckich obrazów tych dwóch narodów.

Motyw Polski w poezji Chomiakowa

O ile stosunek Rosji do Słowian Południowych, Czechów czy Słowaków nie był obciążony historycznymi konfliktami, o tyle kwestia Polski stanowiła na tle in-

1 Poglądy filozoficzne oraz teologiczne Aleksego Chomiakowa zostały szeroko omówione między innymi w takich pracach, jak: A. Walicki, *Słowianofilstwo jako antykatolicka ideologia narodowa*, [w:] *Rosja, katolicyzm i sprawa polska*, Warszawa 2002, s. 58–80; H. Paprocki, *Eklezjologia Aleksego Chomiakowa*, „Elpis” 2010, nr 12/21–22, s. 291–303.

nych narodów słowiańskich poważny problem. Szczególnie w XIX wieku, kiedy miały miejsce polskie powstania przeciwko zaborom, kwestia polska poruszała społeczeństwo rosyjskie i stanowiła ważne zagadnienie wewnętrznej polityki Cesarstwa Rosyjskiego. Znalazło to oddźwięk również w literaturze pięknej. W zainteresowaniu Polską autor *Semiramidy* miał wybitnych poprzedników, takich jak Wasilij Żukowski (1783–1852), Aleksander Puszkina (1799–1837), Fiodor Tiutczew (1803 – 1873) czy Aleksander Hercen (1812–1870).

W świetle swoich słowianofilskich koncepcji Chomiakow postrzegał Polskę jako element etnicznie rodzimy, który powinien znaleźć swoje miejsce w Imperium Wszechsłowiańskim. Podobnie jak Tiutczew, autor *Marzenia* uważał jednak, że była ona krajem od wieków silnie związanym z kręgiem kultury zachodnioeuropejskiej i chrześcijaństwa katolickiego, co wyobcowywało ją z kręgu Słowiańszczyzny.

Większość utworów lirycznych autora *Semiramidy*, w których pojawia się temat Polski, odnosi się do „przedśłowianofilskiego” okresu jego twórczości². Do ich napisania przyczyniły się przede wszystkim tragiczne wydarzenia powstania listopadowego, które miało miejsce w latach 1830 – 1831. Tematyka polska pojawia się w wspomnianej wcześniej tragedii *Dymitr Samozwaniec*, a także w takich wierszach, jak *Prośba* (*Просьба*, 1830), *Orzeł* (*Орёл*, 1832), *Marzenie* (*Меума*, 1834), *Ritterspruch-Richterspruch* (1839), *Kijów* (*Киев*, 1839).

Szczególnie interesujący z perspektywy naszych rozważań jest utwór *Oda* (*Ода*), opublikowany po raz pierwszy na łamach gazety „Russkij inwalid” («Русский инвалид») w 1831 roku wraz z innymi wierszami, poświęconymi stłumieniu powstania listopadowego³. Początkowo nosił on tytuł *Na wojnę z Polską* (*На войну с Польшей*).

Aleksy Chomiakow – jak stwierdza Jan Orłowski – już wtedy w okresie powstania listopadowego sformułował swe stanowisko w sprawie polskiej (...). W odróżnieniu od antypolskich wierszy Puszkina i Żukowskiego autor wspomnianej ody nie rzucał inwektyw pod adresem powstańców i nie nawoływał do zdławienia „buntu” Polaków. Potępiał jednak „hańbę bezsensownej nienawiści” i wrogości wśród braci jednego słowiańskiego plemienia. Powstanie było w jego oczach nie walką o wolność narodową, lecz godnym ubolewania rozlewem bratniej krwi słowiańskiej⁴.

2 A. A. Тесля, *Славянофилы и «польский вопрос» в 1840–1-й пол. 1860-х годов*, *Философия. Журнал Высшей школы экономики* 2021, Т.5, № 3, с. 191–216, с. 192.

3 Szerzej temat powstania i pierwszych publikacji tego utworu został przedstawiony w artykule Romana Lejbowa i Aleksandra Ospowata. Patrz: P. Лейбов, А. Осповат, *К польской теме у Хомякова*, „*Studia Russica Helsingiensia et Tartuensia*”, XII: *Мифология культурного пространства: К 80-летию Сергея Геннадиевича Исакова*. Вып. XII, Тарту 2011, с. 44–51.

4 J. Orłowski, *Kwestia polska w rosyjskiej myśli chrześcijańskiej (od Czaadajewa do Bierdiajewa)*, „*Roczniki Humanistyczne*” Tom XLI, zeszyt 7 – 1993, s. 177.

Utwór otwiera ciekawy opis scen batalistycznych, które mogą odnosić się zarówno do wydarzeń historycznych, jak też do współczesnych poecie. Autor opisuje oddźwięki dalekich potyczek, szcęk oręża, huk armat, odgłosy kroków nadciągającej piechoty i nadeżdżającej husarii – „skrzydlatej konnicy”. Takie przełamanie zasad chronologii podkreśla odwieczny charakter polsko-rosyjskiego konfliktu:

Внимайте голос истребления!
За громом гром, за криком крик!
То звуки дальнего сраженья,
К ним слух воинственный привык.
Вот ружей звонкие раскаты,
Вот пешей рати верный шаг,
Вот натиск **конницы крылатой,**
Вот пушек рев на высотах,
И крик торжеств, мне крик знакомый,
И смерти стон, мне плач родной...
О замолчите, битвы громы!
Остановись, кровавый бой!⁵

Chomiakow nie dąży do obarczenia winą tylko jednej ze stron sporu. Historia polsko-rosyjskich relacji to, wedle niego, długa „opowieść o zemście, cierpieniach i nieuleczonych ranach”. Największy grzech, zdaniem poety, spoczywa na tych, którzy podżegali jednych Słowian przeciwko drugim. I choć nie pada tu konkretne sformułowanie, kogo poeta ma na myśli, to w oparciu o inne jego dzieła i teksty publicystyczne można postawić hipotezę, że chodzi o kraje Europy Zachodniej, w których interesie było osłabienie słowiańszczyzny. Twórca przeklina tych, którzy dali Polakom do ręki miecz i przyczynili się do bratobójczej wojny, mówiąc:

Потомства пламенным проклятьем
Да будет предан тот, чей глас
Против славян славянским братьям
Мечи вручил в преступный час!
Да будут прокляты сраженья,
Одноплеменников раздор
И перешедший в поколенья
Вражды бессмысленный позор;

5 http://az.lib.ru/h/homjakow_a_s/text_0010.shtml [dostęp: 30.09.2021] Wszystkie cytaty wierszy Aleksego Chomiakowa pochodzą z biblioteki cyfrowej, znajdującej się na podanej stronie, dlatego w dalszej części artykułu odnośniki do nich będą pomijane. Wszelkie podkreślenia w cytatach są moje – J. D.

Да будут прокляты преданья,
Веков исчезнувший обман,
**И повесть мщенья и страданья,
Вина неисцелимых ран!**

Jak słusznie podkreśla Iwan Prijma, moskiewski słowianofil gloryfikował wojnę, w jego światopoglądzie poprzez działania wojenne realizowały się zamierzenia Boskiej Opatrzności⁶. Wojna miała zatem dla Chomiakowa charakter proroczy. Jedyną formą walki, negowaną przez poetę, była walka wewnątrzplemienna, naruszająca fundamentalną dla słowianofilów zasadę jedności etnicznej i religijnej.

Kolejna strofa ody wyraża przekonanie autora o mesjanistycznej roli zjednoczonej Słowiańszczyzny. Poetycki obraz krążących po niebie słowiańskich orłów, skłaniających swe głowy przed starszym północnym orłem, wskazuje jasno, jaką rolę poeta wyznaczał swojej Ojczyźnie. Pojawia się tu utopijna panslawistyczna idea zjednoczenia wszystkich Słowian pod egidą Cesarstwa Rosyjskiego:

И взор поэта вдохновенный
Уж видит новый век чудес...
Он видит: гордо над вселенной,
До свода синего небес,
**Орлы славянские взлетают
Широким дерзостным крылом,
Но мощную главу склоняют
Пред старшим северным орлом.
Их тверд союз, горят перуны,
И будущих баянов струны
Поют согласие и покой!..**

Pokój i trwały sojusz plemion słowiańskich, wedle Chomiakowa, powinny się dokonać nie poprzez walkę, a poprzez duchową i moralną przemianę. Miał być to jednak proces długotrwały, o czym przypomina Borys Tarasow: „Возвращение «блудных братьев» поляков в лоно славянского мира – и тем самым решение чрезвычайно болезненного для России «польского вопроса», гораздо эффективнее, по мнению Хомякова, должно было происходить мирно,

6 I. Ф. Прийма, *О наследии Алексея Степановича Хомякова (к концепции Б.Ф. Егорова)*, „Славистика” XXIII/2, 2019 г., с. 159–162. <http://doi.fil.bg.ac.rs/pdf/journals/slavistika/2019-2/slavistika-2019-23-2-15.pdf> [dostęp: 11.10.2021]

путем духовного и нравственного убеждения. Однако этот путь обещал быть чрезвычайно долгим⁷.

W utworze tym widoczna jest także charakterystyczna cecha słowiańskiej poezji autora *Marzenia*, polegająca świadomej rezygnacji z historyzmu i zwrot ku utopijnej alegorii: „Этот сознательный отказ от историзма (и в одическом, и в романтическом его изводах) подготавливает переход к утопической аллегории, рисующей будущий союз орлов славянски⁸”.

Echo powstania listopadowego pojawia się również w wierszu *Ritterspruch – Richterspruch*, napisanym po straceniu w Wilnie w lutym 1839 roku polskiego powstańca Szymona Konarskiego. Zdaniem Jana Orłowskiego: „Z etyki chrześcijańskiej wynikało pragnienie Chomiakowa, aby Rosja kierowała się wobec Polaków zasadą *misericordia victis* – miłosierdzie dla zwyciężonych. (...) Autor daleki był od głoszenia triumfu zwycięzców, obca była mu wszelka myśl o zemście nad pokonanymi. Poeta w pełni rozumiał, że rosyjskie bezprawia w Polsce źle służą sprawie jedności słowiańskiej. Stąd wynikały pojednawcze tony i brak wojowniczego szowinizmu w jego stanowisku w sprawie polskiej⁹”.

Znajdujące się w tytule utworu niemieckie wyrazy *Ritterspruch* (pol. rycerstwo) – *Richterspruch* (pol. werdykt) wskazują, że Chomiakow odwoływał się także do funkcjonującego w kulturze europejskiej etosu rycerskiego. Decyzja sędziowska dotycząca skazańca powinna być werdyktem honorowym, rycerskim. Adresatami utworu byli ci z Rosjan, którzy negatywnie osądzali polskich powstańców. Odwołując się do ich poczucia honoru poeta podkreślał, że więzień, nawet ten, w którym widzą oni człowieka o podłym sercu i czarnej duszy, człowieka, który dopuścił się zbrodni i przelewu krwi, nie zasługuje na śmierć. Skazanie na śmierć bezbronnego jest bowiem „wstydem i hańbą” стыд и позор (ta fraza pojawia się w wierszu dwukrotnie, jako klamra zamykająca każdą ze strof):

Ты вихрем летишь на коне боевом
С дружиной своей удалою;
И враг побежденный упал под конем,
И пленный лежит пред тобою.
Сойдешь ли с коня ты? поднимешь ли меч?

7 Б. Тарасов, *А. С. Хомяков – мыслитель, поэт, публицист*, Т. 2, <https://booksdaily.club/religija-i-duhovnost/religija/page-41-182264-boris-tarasov-a%C2%A0s%C2%A0homyakov-myslitel-poet.html> [dostęp: 3.11.2021]

8 Р. Лейбов, А. Осповат, *К польской теме у Хомякова*, „*Studia Russica Helsingiensia et Tartuensia*”, XII: *Мифология культурного пространства: К 80-летию Сергея Геннадиевича Исакова*. Вып. XII, Тарту 2011, с. 50.

9 J. Orłowski, *Kwestia polska w rosyjskiej myśli chrześcijańskiej (od Czaadajewa do Bierdiajewa)*, „*Roczniki Humanistyczne*” Tom XLI, zeszyt 7 – 1993, s. 178.

Сорвешь ли бессильную голову с плеч?
Пусть бился он с диким неистовством брани,
По градам и селам пожары простер;
Теперь он подьмлет молящие длани;
Убьешь ли? о стыд и позор!
А если вас много, убьете ли вы
Того, кто охвачен цепями,
Кто, стоптанный в прахе, молящей главы
Не смеет поднять перед вами?
Пусть дух его черен, как мрак гробовой;
Пусть сердце в нем подло, как червь гноевой;
Пусть кровью, разбоем он весь знаменован:
Теперь он бессилен, угас его взор;
Он властию связан, он ужасом скован...
Убьете ль? о стыд и позор!

W kolejnych latach stosunek Aleksego Chomiakowa do kwestii polskiej ewoluował pod wpływem zarówno wydarzeń politycznych, jak i pogłębionych rozważań naukowych i filozoficznych nad kwestią historii Słowiańszczyzny, Prawosławia i roli Rosji w procesie dziejowym. O ile po stłumieniu powstania listopadowego w jego liryce silnie wybrzmiewał temat zjednoczenia Słowian, w tym Polski, pod przywództwem Rosji, o tyle w późniejszych latach (szczególnie po 1848 roku) w swoich wypowiedziach pozapoetyckich dopuszczał on możliwość utworzenia na nowo państwa polskiego, jednak z zachowaniem przez Rosję jej terenów zachodnich.

Bułgaria w poezji Chomiakowa

Motywy Bułgarii zaznacza swoją obecność w mniej licznej grupie liryków Aleksego Chomiakowa niż utwory o tematyce polskiej. Pojawia się w wierszach *Pożegnanie z Adrianopolem* (*Прощание с Адрианополем*, 1829), *Zima* (*Зима*, 1830), *Orzeł* (*Орёл*, 1832), *Do Rosji* (*России*, 1839).

Na poetycki obraz Bułgarii wpłynął niewątpliwie fakt, że stosunek autora *Nowogrodu* do Słowian Południowych nie był obarczony naleciałościami historycznych konfliktów, tak jak to miało miejsce w przypadku Polski. Sytuacja narodów słowiańskich, znajdujących się w pierwszej połowie XIX wieku pod panowaniem Turcji, interesowała Cesarstwo Rosyjskie i była ważną kwestią prowadzonej przez nie polityki zagranicznej. Pełne napięcie relacje na granicy z Imperium Tureckim,

mające także podtekst konfliktu religijnego pomiędzy prawosławnym chrześcijaństwem i islamem, prowadziły wielokrotnie do zbrojnych spięć. Walki wyzwolnicze Grecji oraz interesy mocarstwowe na Bałkanach Rosji, Wielkiej Brytanii i Francji doprowadziły w końcu do wybuchu wojny rosyjsko-tureckiej, która trwała od 1828 do 1829 roku¹⁰. W działaniach wojennych aktywny udział wzięli także przedstawiciele narodu bułgarskiego:

Po przystąpieniu Rosji – jak pisał Tadeusz Wasilewski – do wojny z Turcją w 1828 r. sformował się oddział bułgarski dowodzony przez Georgi Mamarczowa-Bujukli, który walczył w szeregach armii rosyjskiej dowodzonej przez Dybicza Zabałkańskiego i odznaczył się przy zdobywaniu Sylistrii. Jednocześnie dowództwo rosyjskie powierzyło Iwanowi P. Liprandiemu zadanie stworzenia regularnego oddziału bułgarskiego, który osiągnął wkrótce liczebność 900 ludzi. Byli to przeważnie uciekinierzy z Wołoszczyzny, Mołdawii i Besarabii. W Bukareszcie działała grupa bułgarskich kupców, która pod przewodnictwem Aleksandra Nakowicza we wrześniu 1828 r. przedstawiła carowi w Warnie prośbę o stworzenie z pomocą Rosji niepodległego państwa bułgarskiego¹¹.

Obrazy tej wojny i potyczek prowadzonych na bułgarskich ziemiach znalazły swoje odbicie w liryce Chomiakowa, który jako żołnierz brał aktywny udział w walkach, za który został odznaczony orderem św. Anny ze wstęgą¹². Uczestniczył także w oblężeniu miasta Adrianopol, któremu poświęcił napisany w 1829 roku wiersz *Pożegnanie z Adrianopolem* (*Прощание с Адрианополем*). Owo leżące na styku trzech państw miasto o tureckiej nazwie Edirne, bułgarskiej Odrin i greckiej Adrianopol już w starożytności było przedmiotem walk. Zwycięską bitwę z wojskami Cesarstwa Łacińskiego o Edirne stoczył w 1205 roku bułgarski car Kałojan. Pierwsza strofa wiersza ukazuje piękno wschodniego pejzażu miasta: granatowe nocne niebo, starożytne Seraje, cieniste sady i wznoszące się nad cmentarzami cyprysy:

Эдырне! прощай! уже боле мне
 Не зреть Забалканского края!
 Ни синих небес в их ночной тишине,

- 10 O znaczeniu powstania greckiego dla Bułgarów Tadeusz Wasilewski pisał następująco: „Gdy w 1821 r. wybuchło powstanie greckie, represje tureckie objęły również wpływowych przedstawicieli społeczeństwa bułgarskiego. W wyniku masowych sankcji i egzekucji dokonywanych w Konstantynopolu i niemal we wszystkich miastach położonych w granicach Turcji zginęło także wielu wybitnych i zamożnych Bułgarów popierających walkę Greków o wolność. Ochotnicze oddziały złożone z Bułgarów walczyły zarówno na Wołoszczyźnie pod wodzą patrioty greckiego Aleksandra Ipsilantiego, jak i w samej Grecji”. Patrz: T. Wasilewski, *Historia Bułgarii*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1988, s. 139.
- 11 T. Wasilewski, *Historia Bułgarii*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1988, s. 139.
- 12 M. Г. Смольянинова, *Роль московских славянофилов в освобождении от османского ига*, [w:] *Русско-турецкая война 1877–1878 гг.: надежды – перипетии – уроки. Сб. науч. статей*, отв. ред. С. И. Данченко, Ю. А. Созина, Институт славяноведения РАН, Библиотека иностранной литературы, Москва 2020 с. 139–140.

Ни роскоши древней Сарая!
Ни тени густой полуденных садов,
Ни вас, кипарисы, любимцы гробов!

W drugiej strofie element pejzażowy łączy się z motywem wojny. Pojawia się obraz dwugłowego orła – symbolu Rosji, wznoszącego się nad smukłymi wieżami meczetów. Miasto zostało przez Rosjan zdobyte, jednak w wyniku podpisanego pokoju zwrócono je ponownie Turcji. Stąd poetycka wizja cienia orlich skrzydeł nad gasnącym Księżycem, które mają przypominać Turkom o wielkości i sile zwycięzców, a także stanowić być może przestrozę przed kolejną wojną:

Эдырне! на стройных мечетях твоих
Орел возвышался двуглавый;
Он вновь **улетает**, но вечно на них
Останутся отблески славы!
И турок в мечтах будет зреть перед собой
Тень крыльев Орла над померкшей Луной!

Zwycięstwo Rosji i podpisany w Adrianopolu pokój nie przyniosły jednak wymiernych korzyści narodowi bułgarskiemu, o czym Chomiakow już nie wspomina. We wrześniu 1828 roku grupa bułgarskich kupców pod przywództwem Aleksandra Nakowicza skierowała do przebywającego w Warnie cara prośbę o pomoc przy stworzeniu niepodległego państwa bułgarskiego. Niestety, petycja ta nie została uwzględniona. Co więcej, naród bułgarski musiał ponieść duże koszty owej turecko-rosyjskiej wojny:

Po zwycięstwie Rosji nad Turcją na mocy pokoju zawartego 2/14 LX 1829 r. w Adrianopolu Grecja uzyskała niepodległość, a Serbia, Wołoszczyna i Mołdawia autonomię, gwarantowaną przez Rosję. Nadzieje Bułgarów zostały zawiedzione. Georgi Mamarczow, który podjął przygotowania do powstania, został aresztowany przez Dybicza. Wielkie masy Bułgarów w obawie przed Turkami opuściły swą ojczyznę i przesiedliły się do księstw naddunajskich. Jednak największa liczba uchodźców, około 130 000 osób, osiedliła się w rosyjskiej Besarabii, w której mieszkali już liczni uchodźcy bułgarscy z czasów poprzedniej wojny rosyjsko-tureckiej (1806–1812)¹³.

Wspomnienie o Edirne mieście pojawia się także w wierszu Chomiakowa zatytułowanym *Zima (Зима)* z 1830 roku. Podmiot liryczny rozpamiętuje swoje żołnierskie wyprawy, bitwy, śmierć mużulanów, ale także piękno bałkańskiego krajobrazu – jasny nurt rzeki Maricy, wyniosłe gmachy Edirne i piękne minarety na pustyni:

13 T. Wasilewski, *Historia Bułgarii*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1988, s. 139–140.

Мне битвы помнятся, гусаров шумный стан,
Блестящей сабли взмах, погибель мусульман,
Марицы светлый ток, Эдырне горделивый
И стройный минарет в пустыне молчаливой!

Gros słowianofilskich wierszy autora *Sonetu* stanowią utwory, w których narody słowiańskie występują jako jedna grupa. Poeta nie wymienia w nich konkretnych nazw plemion, ale podaje detale topograficzne (takie jak nazwy rzek czy miast), wskazujących o jakich narodach mowa. Przykładem jest powstały w 1832 roku wiersz *Orzeł (Opěl)*, w którym poeta nawołuje Rosję, by pamiętała o swych współplemieńcach. Inne narody słowiańskie określa mianem „młodszych braci, pokrewnych serc, skutych braci, orłów”. Motyw Bułgarii pojawia się w utworze niejako w podtekście, zaznaczając swoją obecność we frazach: „step południowego kraju; w bałkańskich lasach i ostępach; w stalowych szponach Tatarzyna” („stepь полуденного края; в балканских дебрях и лесах; в стальных татарина цепях”).

Высоко ты гнездо поставил,
Славян полунощных орел,
Широко крылья ты расправил,
Глубоко в небо ты ушел!
Лети, но в горнем море света,
Где силой дышащая грудь
Разгулом вольности согрета,
О младших братьях не забудь!
На степь полуденного края,
На дальний Запад оглянись:
Их много там, где гнев Дуная,
Где Альпы тучей обвились,
В ущельях скал, в Карпатах темных,
В балканских дебрях и лесах,
В сетях тевтонов вероломных,
В стальных татарина цепях!..
И ждут окованные братья,
Когда же зов услышат твой,
Когда ты крылья, как объятья,
Прострешь над слабой их главой...
О, вспомни их, орел полночи!
Пошли им звонкий твой привет,

Да их утешит в рабской ночи
Твоей свободы яркий свет!
Питай их пищей сил духовных,
Питай надеждой лучших дней
И хлад **сердец единокровных**
Любовью жаркою согрей!

Końcowa fraza utworu wyraża przekonanie, że w niedalekiej przyszłości młode słowiańskie orły dorosną, okrzepną i podejmą walkę z ciemiężcami:

Их час придет: окрепнут крылья,
Младые когти подрастут,
Вскричат орлы – и цепь насилья
Железным клювом расклюют!

Motyw Bułgarii oraz innych Słowian południowych autor po raz kolejny podejmuje w przededniu wojny krymskiej, pisząc w 1853 roku utwór *Wstawajcie! kajdany opadły...* (*Вставайте! оковы распались...*). Wiersz rozpoczyna się apelem podmiotu lirycznego do słowiańskich braci, których przynależność narodową w tym przypadku dokładnie określa. Poeta chce obudzić ich i zagrzać do walki o wolność słowami: „Wstawajcie, słowiańscy bracia // Bułgarze, Serbie, Chorwacie! (Вставайте, славянские братья, // Болгарин, и серб, и хорват!)”:

Вставайте! оковы распались,
Проржавела старая цепь!
Уж Нил и Ливан взволновались,
Проснулась Сирийская степь!
**Вставайте, славянские братья,
Болгарин, и серб, и хорват!**
Скорее друг к другу в объятья,
Скорей за отцовский булат!

Ziemia, znajdująca się pod panowaniem obcego mocarstwa z Boskiego nadania należy do narodów słowiańskich, od wieków ją zamieszkujących. Pojawia się tu romantyczna idea jedności świata człowieka i natury. Bałkańska przyroda – stepy, bystro płynące strumienie, lasy, góry i skalne groty, morskie głębiny, powinna być tak samo wolna, jak żyjący wśród niej ludzie:

Скажите: „**Нам в старые годы
В наследство Господь даровал**
И степи, и быстрые воды,

И лес, и ущелия скал!"
Скажите: „Мы люди свободны, –
Да будет свободна земля,
И горы, и глубы подводны,
И доли, и лес, и поля!

Również w tym wierszu pojawia się temat walki narodowowyzwoleńczej przeciwko Turcji, której symbolem w wierszu jest dwurogi księżyc. Religijny, providencjalny wymiar tej wojny podkreślają frazy: „Nam Bóg rozrywa okowy, // Nam Bóg hartuje булаты!//” („Nam Бог разрывает оковы, // Нам Бог закаляет булат!”):

Мы вольны, мы к битве готовы,
И подвиг наш честен и свят:
**Нам Бог разрывает оковы,
Нам Бог закаляет булат!"**
Смотрите, как мрак убегает,
Как месяц двурогий угас!
Смотрите, как небо сияет
В торжественный утренний час!
Как ярки и радости полны
Светила грядущих веков!..
**Вскипите ж, славянские волны!
Проснитесь, гнезда орлов!**

(1853)

Ostatnia strofa jest nawoływaniem do walki o wolność. Po raz kolejny Chomiakow sięga po alegoryczny obraz orlich gniazd – narodów słowiańskich i булата symbolizującego wojnę. Metaforą zbliżającego się końca tureckiego panowania jest uciekający mrok nocy i gasnący księżyc. Jaśniejące niebo o poranku zwiastuje odrodzenie plemion słowiańskich. Podniosły charakter tego apelu do bratnich ludów podkreśla zastosowanie przez autora archaizmów „Светила, грядущий, проснитесь”.

Motyw Bułgarii łączy się zatem w poezji Chomiakowa z tematami jedności Słowiańszczyzny, wolności i wojny. Pojawia się w nich też pierwiastek autobiograficzny w postaci osobistych wspomnień poety, który brał udział w walkach.

Podsumowanie

Mimo że większa część omówionych powyżej wierszy powstała w tak zwanym okresie „przedśłowiańskim” twórczości autora *Zorzy*, można jednak rzec, że utwory poetyckie stanowią wykładnię późniejszych przekonań politycznych i ideologicznych Chomiakowa – słowianofila. W poezji tej dominuje temat Słowiańszczyzny, utopijna mesjanistyczna wizja Rosji jako przywódczyni narodów słowiańskich, które mają wyzwolić się i przyczynić do duchowego odrodzenia Europy. W ową problematykę wpisują się także obrazy Polski i Bułgarii. Istotną cechą poezji rosyjskiego filozofa jest także odejście od historyzmu i zwrócenie się ku utopii i alegorii. Mimo że Chomiakow jako filozof i publicysta brał aktywny udział w ideologicznych sporach pomiędzy słowianofilami, okcydentalistami i przedstawicielami ugrupowania konserwatywnego, zaś swoje poglądy na temat wydarzeń życia politycznego i społecznego Rosji i Europy jasno i dobitnie przedstawiał w artykułach oraz pracach naukowych, w sferze poezji najczęściej odchodził od opisywania konkretnych zdarzeń historycznych.

Poza tematyką elementem łączącym motywy polskie i bułgarskie w liryce autora *Sonetu* jest również sfera poetyki: obecność metaforycznych obrazów Wschodu i Zachodu, alegoryczne obrazy orłów, symbolizujących słowiańskie narody, oratorski charakter wypowiedzi podmiotu lirycznego. W warstwie językowej wierszy Bułgarzy, Polacy i inni Słowianie określani są mianem „młodszych braci, pokrewnych serc, młodszych orłów”.

Sposób przedstawiania Polski i Bułgarii przez Chomiakowa jest uwarunkowany jego światopoglądem, a także odmienną historią relacji pomiędzy Rosją, a tymi dwoma państwami.

Motyw Bułgarii przejawia się poprzez obecność w wierszach opisów bułgarskiego pejzażu, wprowadzeniu topograficznych detali (rzeka Marica, miasto Adrianopol-Edirne) i bezpośrednie zwroty podmiotu lirycznego do Bułgarów. Często też motyw ten pojawia się w podtekście w utworach poświęconych walkom narodowowyzwoleńczym południowych Słowian przeciwko Turcji. W tej grupie wierszy pojawia się element autobiograficzny wojennych wspomnień poety.

W chomiakowskim ujęciu polskiego motywu istotne jest historyczne podłoże konfliktów polsko-rosyjskich. W świetle przekonań poety walka polskiego narodu o wolność przeciwko Rosji pokazana jest jako niedopuszczalna bratobójcza wojna. Chomiakow nawołuje obie strony konfliktu do pokoju i głosi hasła miłości dla zwyciężonych powstańców. Choć pojawiają się w wierszach mroczne określenia polskich bojowników o wolność („czarna dusza”), jednak przeważa ukazywanie bliskości plemiennej Polaków i Rosjan.

Wyzwolenie i zjednoczenie Słowian, w tym Polaków i Bułgarów, można odczytywać jako najważniejszy punkt politycznego i poetyckiego programu, stworzonego przez Aleksego Chomiakowa.

Bibliografia

- http://az.lib.ru/h/homjakow_a_s/text_0010.shtml [dostęp: 30.09.2021].
- Orłowski J., *Kwestia polska w rosyjskiej myśli chrześcijańskiej (od Czaadajewa do Bierdiajewa)*, „Roczniki Humanistyczne”, Tom XLI, zeszyt 7 – 1993, s. 173–191.
- Paprocki H., *Eklezjologia Aleksego Chomiakowa*, „Elpis” 2010, Nr 12/21–22, s. 291–303.
- Walicki A., *Słowianofilstwo jako antykatolicka ideologia narodowa*, [w:] *Rosja, katolicyzm i sprawa polska*, Warszawa 2002, s. 58–80.
- Wasilewski T., *Historia Bułgarii*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1988.
- Лейбов Р., Осповат А., *К польской теме у Хомякова*, „Studia Russica Helsingiensia et Tartuensia”, XII: *Мифология культурного пространства: К 80-летию Сергея Геннадиевича Исакова*. Вып. XII, Тарту 2011, с. 44–51.
- Прийма И. Ф., *О наследии Алексея Степановича Хомякова (к концепции Б.Ф. Егорова)*, *Славистика* XXIII/2, 2019 г., с. 159–162. <http://doi.fil.bg.ac.rs/pdf/journals/slavistika/2019-2/slavistika-2019-23-2-15.pdf> [dostęp: 11.10.2021].
- Смольянинова М. Г., *Роль московских славянофилов в освобождении от османского ига*, [в:] *Русско-турецкая война 1877–1878 гг.: надежды – перипетии – уроки. Сб. науч. статей*, отв. ред. С. И. Данченко, Ю. А. Созина, Институт славяноведения РАН, Библиотека иностранной литературы, Москва 2020 с. 135–163.
- Тарасов Б., *А. С. Хомяков – мыслитель, поэт, публицист*, Т. 2, <https://booksdaily.club/religija-i-duhovnost/religija/page-41-182264-boris-tarasov-a%C2%A0s%C2%A0homjakov--myslitel-poet.html> [dostęp: 3.11.2021].
- Тесля А. А., *Славянофилы и «польский вопрос» в 1840 – 1-й пол. 1860-х годов*, *Философия. Журнал Высшей школы экономики* 2021, Т.5, № 3, с. 191–216, с. 192.

Joanna Dziedzic

The University of Białystok

POLAND AND BULGARIA IN ALEKSEY KHOMYAKOV'S POETRY

Summary

The images of Poland and Bulgaria in Aleksey Khomyakov's poems are a poetic representation of his Slavophilic views. What is significant in his depiction of both nations is the idea of uniting the Slavic world under the leadership of Russia. In his works, Khomyakov uses specific poetics: images of eagles as a symbol of Slavic nations, metaphorical images of the east and west, and numerous apostrophes.

The motif of Bulgaria is manifested through descriptions of Bulgarian landscapes, introducing topographic details in the poems, and the lyrical I directly addressing Bulgarians. This motif is used in works devoted to the national liberation fight of southern Slavs against Turkey, in which the poet took an active part himself (hence the autobiographical element). In his works, the fight for liberation is also perceived as a religious war with a providential character, i.e., it is an expression of divine will.

The motif of Poland mostly occurs in Khomyakov's early poems, especially the ones inspired by the November Uprising. Important in his approach to the Polish motif is the historical background of conflicts between Poland and Russia. In light of the poet's beliefs, that fight is an unacceptable fratricidal war, and he exhorts both sides of the conflict to make peace. He also calls for mercy for the defeated insurgents. While the Bulgarian nation is presented in a positive way, the image of the Polish nation is inconclusive. However, in both cases, he predominantly highlights the tribal closeness of the Slavic peoples.

Keywords: the motif of Poland, the motif of Bulgaria, Aleksey Khomyakov, Slavophilic lyrics.